

З часів переполоху.

Спомини її рефлексії.

Прочитавши в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка історіо-хроніку тов. академ. Дружний Лихвар, не можу вдержати ся, щоб не докинути дещо до того, що знаю з власного досьвіду. Коли-б так само й інші товариші зробили, матеріал на історію сего важного товариства був би повний, і вийшла би з тих цеголок гарна будівля нашого національного розвою.

Я пишу се без усякої претенсії, пишу лиш те, що я сам пережив, на що дивив ся, що сам передумав, бо хочу щоб ся історична дрібка була правдива.

А пишучи се, я думаю над одним важним питанєм: чому тодішня українська громада в Галичині так ворожо, безпощадно відносила ся до Михайла Драгоманова, та до прихильників його ідей, на яких чолі тоді стояли Франко й Павлик? Бо-ж се питанє дуже цікаве. Коли-б тепер появил ся між нами такої міри чоловік як М. Драгоманів, ми зміли би його оцінити, ми би його радо між себе прийняли і величались ним. Ми-ж тепер величаємо ся Франком — а тоді Драгоманів, Франко і ин. були у нас трохи не синонімами самого Антихриста. З того виходить, що Драгоманів появил ся у нас о яких 20 літ за скоро перед приготуванням для нього ґрунту в нашій народовецькій громаді.

Та щоб гаразд зрозуміло висловити ся, зачну від себе. Згадаю про рівень тодішньої освіти, про погляди і почування тодішнього загалу українського. Я зачинаю ту аналізу від себе, бо таких як я було багато, трохи не вся молодіж, та признаючи ся прилюдно до тих похибок, які я тоді поробив, хочу тим паче задокументувати правдивість того, що пишу.

Тодішнє виховане нашої молодіжи було, так сказати би, стидливо-моральне і льояльне.

Отже все, що яким будь побитом дотикало реальних відносин, що в чім будь пахло реалізмом, уважало ся неморальним, грішним. Надто наша руська суспільність була страшенно льояльна. Ся льояльність була вислідом не внутрішнього переконання, а лише утілітарною потребою, бо хто нельояльний, той не зробить кар'єри. Кар'єра була остаточною метою кожного пересічного Русака, хоч вона була така скромна, що в крайнім разі задовольняла ся становищем податкового урядника. Кожний Русак на те жив, на те вчив ся, щоб кінець кінців стати ц. к. Бо наші батьки мовляли, що пайпевнійше держати ся цісарської клямки. Друга категорія кар'єри для Русина була реверенда, а з нею добра парафія; і тут знову поклоняли ся поговірці, що покірпе теля дві матери ссе.

З того буде ясно, чому то всі Русини так дуже тремтіли, аби не вийти в конфлікт з поліцією. Се робило ся не тому, що пр. у поліції бють, що неприємна річ сидіти в Івановій хаті, а лише тому, що такий вухвалець утратить раз на все доступ до кар'єри.

Тому-то вся патріотична молодіж того часу не знала нічого більше робити, як читати пильно Шевченка і ентузіязмувати ся козащиною. А чого хотів Шевченко, і яке значіне мала для нас козащина, та що нам дальше випадає робити, ніхто того не розумів.

Так само не розуміли ми, чого нам по за шкільною наукою, по за тодішньою скупенькою ще українською літературою треба вчити ся.

Ми були тоді дітьми в повнім значіню слова.

І такими були-б ми лишили ся ще довгі часи, були-б любили в мороці стидливо-морально-льояльної атмосфери, були-б уважали себе щасливими як червяк у хрину, коли-б не появил ся на галицько-українськїм горізонті Михайло Драгоманов.

Він дав себе ще перед своєю особистою появою пізнати своїми працями критично-науковими, які друкували ся в „Правді“, та анї я, анї мої товариші того не розуміли.

Драгоманов показав українській громаді нові шляхи, та його у нас ніхто не зрозумів, хиба тих кількох, що з ним безпосередно стикали ся. Драгоманов поставив нову Україну, так сказати би — реальну. А се видалось українській громаді такою грішною чудасією, що всі наплювали на нього і на тих, що його розуміли.

Коли настала катастрофа з університетською молодіжжю в 1877 р., то ціла українська громада закричала з усіх сил: Отрицаю ся! Драгоманов був за границею, а Франка і Павлика, що тоді сиділи в тюрмі, анатемізували. Деякі людиці поставили за *conditio sine qua* поп належання до „Рускої Бесіди“, щоб жаден академік не сьмів показати ся в „Рускій Бесіді“.

В осени 1877 р. я прийшов до Львова і став служити рік у війську.

Я прийшов сюди з молодечими мріями про се ідеальне українство, яке я в своїому серці викохав за гімназіяльних часів. Я читав досить про те, що у Львові Русини-Українці роблять, і тішив ся як дитина, що й я стану до роботи поруч ипшних академіків. Що я мав робити, тим я не турбував ся, бо-ж там для мене знайдуть роботу...

Та як же я розчарував ся прийшовши сюди! Про ту роботу, яка вела ся в сполученім Академічнім Клубу, анї слуху. Я мав за-молоду наклін до писання і мріяв про те, що може й мою яку працю помістять у „Друзі“. Яке-ж би то було щастє побачити своє письмо в друку!.. Та ба! Ні Друга, ні тих, що ним піклувались я у Львові не застав.

Франко сидів тоді під ключем. Я не тямлю, чи його тоді засудили, чи таки мучили лише інквізитом, бо ще й доси, як фаховий юрист, не можу собі гаразд уявити, за яку то провину судили його. Тоді говорили мені, що за належання до тайного товариства. А знаючи, що було на правду і що той сам кодекс обов'язував тоді що й тепер, я не можу зміркувати тої загадки.

До тої пори я лише раз бачив Франка в Дрогобичи, ще як ученика гімназії, але я з ним симпатизував, подивляючи його талант, і що мені тоді особливо імпонувало, іменно що його твори вже друкували ся. Та у Львові я його не застав. І нікого з тих, що враз з ним покутували за Драгоманова, я не застав.

Цілий Дружний Лихвар висів у повітрі. Не було хати і не було за що її наймити. А ті академіки, яких я тоді пізнав, були якісь такі непривітні, нещирі, так якось поводити ся супротив мене, що я не міг пі в кого знайти поради, що й як мені робити...

Тямлю, що мене вибрали були до анкети, яка мала зредагувати щось в роді покутничої адреси, заявиви благонадьожности до руської публіки, що ось то ми не такі, як тамті. Я був раз на

такій сесії, але щоб мене хто вбив, я не розумів, на що потрібна така адреса чи відозва; я йшов безкритично за громадою.

Аж пізнійше я пізнав безпрограмовість ново вибраного віділу Дружного Лихваря навіть уже тоді, як винаймлено хату на Бернардинській площі, і тоді я усунувся від нього й сидів у касарні.

Коли я вийшов з війська, часи значно поправилися. В Лихваря були люди тямучі, працьовиті, та мали одну велику і непростиму хибу. Вони не вміли заохотити інших до праці, показати дорогу. Вони навпаки поводитися з іншими так, мов хотіли казати: куди тобі сирото до того, що я знаю і що я роблю!..

Я лиш довідався, що Франко зібрав коло себе гурток молодих людей, між яких ділив працю і по просту вчив їх. Мені хотілося теж потрапити туди.

Раз якось ми здібалися на коридорі університету і довгенько балакали. Він мені дуже припав до душі і я мало-мало не став „Франківцем“. Та ба! Покмітилися мої „льобяльні“ товариші, а від них дізналися і старші народовці. І стали мене остерігати по дружньому, що мовляв шкода ризикувати кар'єру. Та бо й моє тодішнє офіцерство могло повиснути на волоску, як би я стоваришував у такому революціонером...

Та в тім році (1879) мене не було у Львові і я не брав участі в житті академічної молодіж. Аж у слідуючій році я діставши місце „урядника Просвіти“ за 15 зр. місячно міг осісти на сталі у Львові.

Тоді цілим бажанєм нас усіх було знайти для Дружного Лихваря хату. Я заходився коло того, аби Руська Бесіда, яка тоді винаймала чотири кімнати при вулиці Краківській ч. 14, відступила нам одну кімнату. Бесіда зробила се радо, і деякі виділові мотивували свою постанову тим, що будуть мати молодіж академічну під оком.

В тім році вибрали мене головою товариства. Як се сталося, я не можу тепер ніяк зрозуміти. Я вправді мав охоту до адміністрації, але я тоді не виліз іще з консервативної шкаралупки і не вмів покласти собі вищої цілі академічного товариства.

До тодішнього віділу вийшли самі „консерватисти“ з виїмкою одного „землетрясця“ з Франківської партії, д. Білецького.

Тоді вже був у Дружнім Лихварі кружок історичний під проводом пок. Корнила Заклинського. Та той кружок працював ви-

ключно для себе не ділячись своїми здобутками, які могли бути цікавими і для неісториків, з ширшою громадою. Я бодай нічого не чував про се.

Цілу роботу висшу, гуманну прийняли на себе т. зв. Франківці. До їх гуртка належали тодішні найпрацьовитші товариші.

Консерва налякала ся, що землетрясці захоплять увесь рух у свої руки і не то зрадикалізують товариство, але що найважнійше, здіскредитують його перед „владами“. А ніхто й не думав, до якого хрину нам були тоді всі „власти“ і який ми мали з того хосен, чи вони будуть радіти з нашої благонадьожности, і поглянуть нас по головці під волос, чи навпаки. Задля тої боязни переперли на загальних зборах ухвалу, що до комісії відчитової має приходити на наради делегат виділу, який має виконувати власть цензуральну над відчитами перед їх відчитанем *coram pleno*. Делегатом вибрано д. Кокорудза. Не знаю сего з власного досьвіду, але оповідали мені, що на тих нарадах приходило до суперечки між делегатом і комісією відчитовою.

Коли тепер згадаю про сю ухвалу, то мені не може з дива зійти, як воно могло бути, щоб молодіж університетська могла заводити у себе цензуру не над стійністю наукового відчиту (се слово я підчеркую), лише над тим, чи можна щось читати в замкненім кружку, або для того, щоб поліція, яка там не мала приступу, не подивила ся на нас кривим оком. Тепер така ухвала видалась би навіть для гімназіяльної молодіжи монструально задофаною, а про те тоді ми консерватисти-українофіли раділи дуже, що така спасенна ухвала перейшла, і нам здавало ся, що таким побитом ми охоронимо наші стидливо-морально-льбяльні почуваня.

А з нами раділа вся старша українська партія!

Якийсь час ішло сяк-так з комісією відчитовою і делегатом виділу. Та з часом навкучилась тій комісії цензура і вона не повідомляла зовсім делегата про свої засіданя, обговорюючи свої відчити сама про себе.

Якось у неділю прочитав Франко свій переклад Німеччини Гайне. Мені відчит подобав ся і я його оплескував. Мені ані снило ся, щоб із того скоїлась яка буча.

Та Господи! Що мені за се дістало ся! На мене накинули ся з усіх боків з докорами, як я міг як голова товариства дозволити на такий неморальний, неприличний відчит. А я лише одно слово затамив, яке можна було би вважати неприличним. Іменно

говорило ся там в якімсь норівнаню про сопух в капустаної бочки. Та про те розумніші від мене вговорили в мене, що се дуже неприличне, то й я мусів в те повірити. Накинулись також і на нашого цензора, себ-то делегата, і тоді вийшло на верха, що комісія не предложила сего відчиту до цензури, себ-то не повідомила делегата про засіданє, на якім сей відчит обговорювано.

Тоді ухвалив виділ, ш/ лише такі відчити можна в товаристві читати, які делегат признасть відповідними. Комісія одначе не хотіла піддати ся тій ухвалі і робила дальше своє. Делегат повідомив мене, що знов не був на засіданю комісії, а про те в слідууючу неділю має бути відчит.

Я сповняючи ухвалу виділу написав на таблиці в льокалю товариства, що відчиту не буде, бо комісія не покликала на своє засіданє делегата виділу і він не мав нагоди заявити свою гадку, чи той відчит можливий до публичного виголошеня, чи ні.

Та горячіші товариші здерли мою оповістку і потоптали ногами, а на те місце оповістили, що відчит таки буде.

В слідууючу неділю зійшли ся товариші в означеній годині до льокалю товариства.

Мене страх мучили, аби недопустити до відчиту, і я під тим напором (в моєї недолужности таки посьміхали ся, так що я се чув) заявив усім, що сей відчит оголошено без відома виділу і виділ за него не відповідає. Я вийшов із льокалю перед відчитом.

Тоді один із консерватистів зневажив мене неприсутного — не знаю в якій цілі, може лише для того, аби не допустити до відчиту — буцім то я пішов прикликати поліцію, що в товаристві читають ся відчити против заборони виділу. Не знаю, чи міг хто більше зневажити молодого академіка, як приписувати йому денунціаторські поступки.

Я знаю ім'я того зневажника.

Я хотів зложити свій уряд, та здержали мене иньші, аби не робити ще більшого заколоту. Особливо старші народовці знова товариства відмовляли мене від того кроку, вважаючи мене за певне забороло против радикальних заходів Франківців.

Душею тої комісії відчитової був безперечно Франко. Доки він належав до товариства, не було й бесіди про те, щоб повернули давні часи спокою і застою.

Та як його позбути ся? Радило ся над тим багато і рада знайшла ся. На однім засіданю, коли вела ся дебата над прийнятєм

членів, відчитано реєстр усіх членів, між иньшими і Франка. При його імені стояло записано „давний“ себ-то такий, що й минулого року був членом. А тим часом показало ся, що в минулому році він членом не був. Отже випадало його прийняти на ново. Ось і празник! Я піддав під голосованє: хто є за прип'ятєм Франка, і тоді піднесла ся лиш одна рука д. Білецького. — Гаразд! Франко неприятий! Цілий виділ радів, що позбув ся небезпеки для цілости льояльного товариства „Дружний Лихвар“.

Настала одначе буча! Присутні на тім засіданку прихильники Франка стали протестувати, а далі й лаяти цілий виділ, розуміє ся „па руки“ голови“, себ-то мене. Товариш Ганкевич (тепер сьвященик) таки добре мене злаяв, аж я мусів енергічно постояти за собою. Та ба! Ухвала ухвалою.

Коли тепер згадаю, як могла така ухвала перейти, то мені самому за себе соромно, що я до такого діла міг приложити руку. Але тоді не лиш я сам був рад сьому, але дїждав ся признапя від старшої братії за мою проворність і енергію.

Те, що тепер видає ся монструальним, тоді вважало ся конечним. Адже в тих часах того самого Франка викинули зі всіх народовецьких товариств, цурались його на всіх усюдах, трохи не плювали на нього як на злочинця, зрадника народньої справи...

Тоді українська громада навчена недавнім досвідом, налякана ревізіями лякала ся поліції як чорта, і на івалт хотїла себе заявити льояльною. Бо тоді такі були часи, що досить було показати на когось пальцем, що се соціалїст, то його певно замкнули під ключ і зробили цілу копу ревізій. Соціал-демократ значило тоді те саме, що анархіст, нігіліст, фабрикант бомб і все що найстрашнійше, від чого цілий суспільний „порядок“ мусить вивернути ся до гори дном. Чи тодішній уряд справді в таку страховину вірив, чи лише робив се, аби терором адавити сьвідомійший рух серед української громади, того не знаю.

Та хоча народовці виелїмінували Франка на всіх пунктах, не увільнили ся від надзору поліційного. Як тоді пильно слїдила поліція за нами, нехай буде доказом те, що на наші збори в мурах університету приходив комісар поліції, а коли ми заходили ся змінити назву товариства „Дружний Лихвар“ на „Академічну громаду“, то комісар поліції пок. Заячківський заявив мені в приватній розмові, що на таку зміну уряд не дозволить, бо се пахне

революцією, бо громадою зве себе революційне товариство Українців у Женеві!

Наслідки того нерозважного кроку тодішнього виділу товариства були фатальні.

Всі чільніші товариші, як Олесницький Євген, Коцовський, Навроцький і інші виступили з товариства. А вони як багатші люди запомагали товариство матеріяльно, а коли тої підмоги не стало, товариство не було в силі удержати льокалю.

Всі річи товариства перевезено знов на вулицю Краківську ч. 14 і заховано... в пивниці, бо Бесіда не хотіла нам дати тої комнати, що попереду.

Тепер знов стали на мене напирати ті самі духи, що втягнули мене до борби з Франком, аби я скликав збори і розв'язав товариство як річ безвартну...

Та я опер ся тому всіми силами і заявив рішучо, що не хочу відіграти ролі нещасного Калниша, не хочу бути остатнім кошовим.

Воно може й добре стало ся, бо вже в слідуючій році товариство вступило на иньшу, кращу дорогу. Маю тут на думці засноване серед товариства кружка правників.

Було се в осени 1881 р. Тоді бороли ся в Лихвари дві партії: консервативна, в якій був я і Кость Левицький, і радикальніша під проводом Олесницького і Коцовського. Ми перли на голову Костя Левицького, тамті-ж Коцовського. Рівність голосів рішив тодішній голова Олесницький за Коцовським. Ми, розуміє ся, не робили сецесії, але хотіли знайти якийсь иньший осередок, де би ми працювали самі в своїм гурті... І Кость Левицький піддав гадку заснувати кружок правників. Не оглядаючись на нікого ми стали пильно коло того заходити ся в двійку. Передовсім розходило ся о бібліотеку правничу. Пустились ми на мандрівку по всіх професорах університетських. Розуміє ся, що незабутої памяти Олекса Огоновський похвалив наш намір з слезами радости в очах і приняв над нами протекторат. Деякі професори Поляки, як Зьрудловський і Пентак приняли нас те-ж радо і подарували до нашої бібліотеки свої виданя. Один д-р Білїньський, тодішній професор економії, приняв нас нерадо, з докором, чому ми захоуємо чогось нового, коли є товариство „Biblioteki słuchaczów prawa“. Ми йому пробували розтолкувати, що по перше ми хочемо мати своє питоме руське, а по друге, що се зовсім не те, що Бібліотека слухачів права, бо нашою метою маю бути не лише видаване скриптів і ви-

позичуване книжок, але власне фахове образование через відчити й діскусії. Тоді й він пообіцяв свою поміч.

Крім того ми писали листи до інших замісцевих авторів-професорів, а між іншими до проф. Кистяковського в Києві, який відповів нам дуже сердечним письмом і прислав відтак свої праці.

Рівночасно заходились ми з відчитами. Перший мав Кость Левицький з цивільного права, відтак я з права карного. На наші відчити приходив пильно др. Огоновський, а по відчитих заводились дікусії. Такий рух не міг лишити ся без наслідків. Наші відчити мали повну салю слухачів, а з того вийшло, що й товариші з партії Коцовського заінтересували ся нашим кружком, хоча з початку не інтересували ся нашою роботою, і говорили про неї з насмішками.

То була моя остатня діяльність між академічною молодіжю. Зараз по новім році покликали мене до Боснії, а зазив військовий застав мене саме при роботі над новим відчитом.

Гадаю, що сі мої спомини прочитає цікаво також дехто старший, що тоді жив, не кажучи вже про теперішню молодіж. Особливо теперішній молодіжи видасть ся се неймовірним, а про те такі тоді були часи, такий дух панував і одушевляв усіх. Правда, були й виїмки, але тих було дуже мало і їх зазви були голосом вопіючого в пустині.

А сі спомини будуть не лише матеріалом для історика, вони дають нам яркий доказ, який ми зробили великий поступ у культурі за тих нецілих три десятки літ.

Народ, що так постунає наперед, не вмере, не загине.

Бережани 12. XII. 1903.

Др. Андрій Чайковський